

Љубо МАЧИЋ

ДВИЈЕ ЛЕГЕНДЕ О ДОНОСИОЦИМА ГЛАВЕ СВ. ТРИПУНА У КОТОР

Кључне ријечи: Матија Утоловић, Св. Трипун, црква Св. Варвара, Сутвара, Грбаљ, Цариград, Котор, Матија Бонасци

Центри култова источних светаца углавном су се налазили у приморским градовима. Тако се и у Котору, још од 809. године, над моштинама Св. Трипуна, мученика из Кампсаде у Малој Азији, развио култ који је био познат средином X вијека чак и у Цариграду, како је изричито забиљежио Константин Порфирогенит. Описујући Котор К. Порфирогенит на једном мјесту овако наводи: „У овоме је граду био похрањен Св. Трипун, који оздравља све болеснике, понајвише оне, које муче нечисти духови.“¹ Данас се Св. Трипун слави још и као заштитник винограда, вртова и поља. Уосталом, у основи његовог имена стоји етимолошки коријен „Трипн“ што значи „особа племенитог духа“², а што у суштини и одговара свецу чудесних моћи. Те чудесне моћи „да оздравља све болеснике“ и племенити дух свеца условили су неодољиву жељу бројних држава да се домогну његових мошти и да на тај начин привуку што већи број својих вјерника. Зато је сасвим разумљиво што се свечеве мошти налазе у бројним црквама широм Европе, па и даље, о чему детаљније пишу разни аутори. Од мноштва таквих података, овом приликом скрећемо пажњу само на неке важније и то у виду краћих констатација. Тако на примјер, сазнајемо да се већина моштију Св. Трипуна, заштитника града Котора, данас налази у једном дрвеном ковчегу, односно саркофагу, који је обложен сребром, у базилици Св. Трипуна у Котору (фотографија), а остали дјелови у другим црквама и манастирима, као што су: црква Св. Фантина (Италија), манастир Света Тројица (на Метеорима, у Грчкој), црква

¹ Историја Црне Горе, књига прва, Титоград, 1967., стр. 441; Иво Стјепчевић, Архивска истраживања Боке Которске, Пераст, 2003, Катедра св. Трипуна у Котору, стр. 57.

² Дон Антон Белан, Свети Трипун и његова катедра, Котор, 2002, страна 11.

Св. Трифуна (крај Москве), парохијална црква Св. Петра и Павла у Рису, црква Св. Арханђела у Сарајеву, манастир Крка (у Хрватској), и црквени музеј Св. Аполоније у Венецији. Има историчара који су записали да су Которанима остали само комадићи моштију за које се сматра да припадају Св. Трипуну, јер је 1378. године млетачка флота Ветора Пизанија силом заузела град и опљачкала приватне и јавне зграде, и цркве, а онда подметнула пожар. А кад се дијелио плијен, командант флоте Ветор Пизани није хтио узети ништа друго осим светитељских мошти, покупљених по црквама.³

Базилика Св. Трифуна у Котору

³ И. Стјепчевић, нав. рад., стр. 40; Иван Божић, Немирно поморје XV века, Београд, 1979, Которско-млетачки спорови око црквених драгоцености, стр. 28-31; Метеори, свете стене и њихова историја (Туристички водич на српском), Грчка Национална Туристичка Организација (Е.О.Т./ Г.Н.Т.О.), Каламбака, стр. 95.; Дон Антон Белан, нав. рад, стр. 35.

Да ли је глава Св. Трипуна донесена с тијелом, или није, мишљења се разилазе. Иво Стјепчевић на једном мјесту наводи: „По споменутом старом бревиру, била би донесена с тијелом, однесена од Самуила и повраћена год. 1227. Солети напротив не искључује могућност, да је она за први пут донесена тек год. 1227“.⁴ Дакле, без обзира на обје могућности, својевремено су настале разне приче и предања о томе како је она тек 1227. године доспјела у наш град. Два су предања о томе до данас сачувана. Једно утемељено на живом народном сјећању и једном епитафу на надгробном споменику пок. Крста Утоловића, потомка Матије Утоловића и друго утемељено на предању и писаним подацима у црквеним бревирима.

Али, прије навођења интересантних детаља из оба предања, није на одмет да се подсјетимо и неких других чињеница које помажу да нешто шире сагледамо суштину постављеног питања.

Наиме, култ Св. Трипуна, од најстаријих времена до данас, јако је раширен код свих хришћана, а као источни мученик често се спомиње у литургији источне цркве. Њему у част су подигнуте бројне цркве, међу којима се нарочито истичу оне у Цариграду, Риму и крај Москве, као и истоимена базилика у нашем граду, настала на темељима прве цркве из IX вијека. Постоји и самостан под његовим именом у граду Равело (провинција Салерно), на Сицилији, гдје је био слављен као покровитељ вртлара. Било више његових богомоља, а 1637. године сенат града Палермо га је уврстио у своје заштитнике. Као локални патрон слови и у Алесану (покрајина Леће), и у Монтроне (покрајина Бари).⁵

Поштовање Св. Трипуна у старија времена је било веома раширено у хришћанском свијету, нарочито у оним крајевима који су били под јачим утицајем Византије. Али од 1071. године увелико је појачан утицај бенедиктинских опатија на источном јадранском подручју и у Боки. „Њихова се задаћа, поред практичног рада, састојала у томе, да умјесто византијског шири римски западњачки утицај. Том се настојању има приписати, да је баш од год. 1071. почело претварање Св. Трипуна и Св. Николе у латинске свеце.“⁶ Свечаности њему у част су бројне, али је главна она која се одвија на дан рођења Св. Трипуна, 3. фебруара, на Трипундан, а тај дан је одређен по календару источне цркве, јер је Трипун источни мученик.⁷

⁴ И. Стјепчевић, Архивска истраживања Боке Которске, ...стр. 41.

⁵ И. Стјепчевић, нав. рад, стр. 57.

⁶ Антон Ст. Дабиновић, Кад је дошло у Котору до организације пучанског сталежа?, ГПМ-а у Котору, XII, 1964, стр. 15.

⁷ И. Стјепчевић, нав. рад, стр. 57.

Кад је ријеч о преносу главе Св. Трипуна из Цариграда у Котор и предањима која говоре о том великом догађају, прво ћемо говорити о оном које и данас живи у памћењу Грбљана, посебно становника Сутваре и Дуба, а које је мање публикувано и тиме мање познато широј јавности. Ту легенду, као колективно памћење Грбљана, најпотпуније је обрадио публициста и историчар Васко Костић у својој књизи „Бокелске легенде“.⁸ Из наведеног рада издвајамо оне детаље који највјерније илуструју сјећање на минули догађај. Наиме, у легенди је ријеч како је побожни поморац Матија Утоловић једне ноћи уснио чудан сан, да ће наићи на људску лобању и да та лобања није од обичног смртника већ од свеца чудотворца, па је треба узети и носити са собом све док се не чују прва црквена звона. Та звона ће означити да лобања припада тој цркви, односно свецу којем је та црква посвећена. „Сновиђење није одредило ни град, ни цркву, ни свечево име... Ујутро је Матија испричао свој сан друговима, као што су то иначе поморци на броду у доколици практиковали. Као и многи други морнарски снови и овај је пао у заборав.

Убрзо је брод, на којем је Матија био укрцан, пристао у Цариград. Кад су морнари добили излаз, Матију је нека сила одвукла од другова и он се обрео на једном тргу гдје су се несташни Арапчићи играли са нађеном лобањом. Матија се одмах сјетио сна, растјерао Арапчиће, узео им лобању и са њом се појавио на броду пред забезекнутим морнарима, који су се у том моменту сјетили испричаног сна“.⁹

Брод је још дуго пловио од луке до луке и најзад стигао у Котор. А кад се брод примачао обали земља је задрхтала и звона цркве Светога Трипуна зазвониле су сама од себе. „Чим су се морнари искрцали, свима је било јасно да је коначно патрон града Котора добио недостајућу главу.

Матија Утоловић је постао славна личност. Срећни Которани, у сагласности с бискупом и свештенством, поклонили су Матији дио имовине која је припадала цркви и ослободили га свих даћа за живота. Обасут и другим поклонима и почастима, подигао је кућу на том имању, које је постало Тител, а додијелили су му и оно што је била највећа почаст за вјечна времена: дозволили су му гроб испод тријема катедрале Св. Трипуна покрај главних врата. Његови потомци су добили искључиво право да носе свечеву главу у опходу приликом Светотрипунских свечаности, што је строго поштовано као најсветији аманет, без обзира што су носиоци свечеве главе били православци.

...Утоловићи су најстарији становници Сутваре и њихово племе се дуго одржавало. По стеченом праву, наслијеђеном још од њиховог родо-

⁸ Васко Костић, Бокелске легенде, стр. 76-78, Стручна књига, Београд, 1990.

⁹ Исто, стр. 76..

начелника Матије, редовно су сваке године позивани у Коџор да носе славну главу, што је била изузетна почасти, а били су и добро чашћени. Претпоследњи из братства Утоловића, који је носио славну главу, звао се Стево, а последњи је био његов син Крсто. Као да је знао да ће он бити последњи, у спомен ношења славне главе, дао је да се о његовом трошку набави и угради једно звоно са натписом, на цркви Св. Варваре, што је помогло да се он не заборави“.¹⁰ Након дужег ишчекивања указала нам се прилика да прочитамо, запишемо и снимимо сва три звона и ријечи на њима, користећи високу скелу, постављену за обављање радова на обнови фасаде. На звону средње величине, постављеном према југу, стоји следећи натпис: „Прилог пок. Крста Утоловића цркви Св. Варваре у Сутвари“, а испод тога: леваоница звона Јаков Цукров, Сплит, 1925. (фотографија)

Натпис на звону цркве Св. Варваре

У трагању за изворним подацима, везаним за легенду, потражили смо помоћ у матичним књигама и Инвентару покретног и непокретног имања парохијске цркве Св. Варваре у Сутвари, сачуваних у Архиву

¹⁰ Исто, стр. 77.

Српске православне цркве у Котору (даље – АСПЦК). У Матичној књизи умрлих за Сутвару, од 1880-1926. године, на стр. 95, р. број 6, пише: „Крсто Утоловић, од 75 година, ожењен са Катом Мачић, вјенчани 23. I 1884. Отац пок. Стево, а мајка пок. Маре Пајевић. Умро 19. маја 1924. у Сутвари, а сахрањен 21. маја 1924. на гробљу Св. Варваре“. У књизи Инвентара, који је устројен 1906. године, се налази попис имовине и предмета у цркви, за наведену и за 1925. годину. У попису инвентара за 1906. годину, у вези звона пише: *звона у звонику 3, средње сѿање, вриједност̄ 500 круна*, а у попису за 1925. годину пише: *једно звоно „средње“ у вриједност̄и од 6.000 круна. Оѿаска - ѿрилоѿ Сѿѿане ѿок. Крстѿа Уѿѿоловића из Суѿваре*. Дакле, Крсто је умро 1924. године, а 1925. ’Стане пок. Крста’ поклања поменуто звоно цркви. На први поглед нас је зачудило што не пише ’Кате пок. Крста’, јер је она његова друга жена. Но, у разговору с Филипом С. Лазаревићем, из Бигове, сазнали смо да је речена Стане била Крстова кћер, па је, значи, она испунила очеву жељу.

Крсто Стевов се женио два пута. Прва жена му је била Маре Вукшић и са њом је имао једну кћер. Маре је млада умрла, па се Крсто ожењо и други пут. Узео је Катѿ Мачић и са њом имао још двије кћери. Како није имао мушког потомства, насљедно право ношења славне главе прешло је на женску линију. Од оне двије кћери које је Крсто Утоловић имао са Катом Мачић, старија се удала за Станка Вукшића. Овај брак је дуго трајао без мушког потомства и тек након 25 година, у малом размаку, рођени су Илија, па Јово. Илија Станков Вукшић је требало да насљеди ношење славне главе, али како је у вријеме смрти Крста Утоловића, Илија имао два млада и јака ђетића од 15 и 16 година, Блажа рођеног 1908. и Михаила рођеног 1909. године, ту част је препустио синовима. И тако су они од 1924. године, па све до почетка Другог свјетског рата, носили славну главу у опходу приликом Светотрипунских свечаности.¹¹ „Преостало је једино да се на овај начин сачувају од заборава носиоци главе светог Трипуна, односно оне лубање коју је из Цариграда донио Матија Утоловић, а која је прихваћена као свечева глава“. ¹² О датој легенди смо разговарали са више сељана из братстава: Вукшић, Мачић, Лазаревић. Једну од највјернијих смо чули од Филипа Савовог Лазаревића, из Бигове. Наиме, Филипова тетка Стане Лазаревић је била удата за Петра Суботића, из Главата, а Стане, кћерка Крста Утоловића, за Перовог брата, Лаза. Филип је често одлазио код своје тетке и више пута слушао

¹¹ Исто, стр. 78; Павле Мијовић, Културе Црне Горе, стр. 191: „ На свечаности Бокелске морнарице, по статуу братовштине морнара из 1463. године, мошти св. Трипуна, изнијете из ризнице у цркву и ношене по граду, чувала су по два грађанина обије вјероисповијести“, Титоград, 1987.

¹² В. Костић, исто, стр. 78.

од Стане Лазове Суботић како је, врло давно, један њихов Утоловић донио главу Св. Трипуна из Цариграда у Котор и како је њен отац, Крсто Утоловић, носио Свечеву главу за вријеме свечаности у Котору. Исто му је, каже Филип, причала и његова мајка Јованка.

Наведену легенду, као и садашње памћење Грбљана, поткрепљују и чувају од заборава сљедећи материјални докази: 1) испред цркве Св. Варваре (у народу још позната као Св. Вара) у Сутвари, налази се једна стара и једноставно грађена гробница породице Утоловић, која на свом надгробном споменику, пирамидалног облика са крстом, носи једва читљив, ћирилични, текст плитко уклесаних ријечи, који гласи : „*Крсто Утоловић – њошмак + Маије Ут. који донесе главу Св. Трипуна из Цариграда у Кошор ѓ. 1227. У знак усјомене њодишоше вјечни дом за себе и своју фамилију*“ (фотографије); 2) Утоловићи су једно од најстаријих братстава у Сутвари, о којима има записа још из XIV вијека, што дајемо у наставку. 3) Кућа у којој је живио Крсто Утоловић постоји и сада (фотографија).

Дакле, у епитафу се помиње пок. Матија Утоловић, који је донио главу Св. Трипуна у Котор, а који је према легенди сахрањен поред главних врата базилике Св. Трипуна. Податак да је посљедњи Утоловић уклесао наведене ријечи на надгробном споменику о свом давном претку и обезбиједио набавку и уградњу једног звона са натписом, како би сачувао трајну успомену на његово дјело, као и свједочење Грбљана, посебно Вукшића из Сутваре о учешћу у ношењу Свечеве главе, иде у прилог легенде да је Матија Утоловић доносиоц главе Св. Трипуна.

Гробница Утоловића

Кућа Утоловића

Раније је истакнуто да је братство Утоловић једно од најстаријих у Сутвари, што је у нашим истраживањима и потврђено, јер смо у првој судско-нотарској књизи Историјског архива у Котору пронашли презиме Утоловић, а ближе податке, везане за ово презиме, у књизи: „Жене средњовјековног Котора“, у поднаслову *Мирази њучанских кћерки (средњи сџалеж, занџије)*. На страни 392-ој, у табели - четврти ред, за 1331. годину, пише „Рада кћи Ђорђа Тупсића, удата за Јуроја Утоловића.“¹³ Дакле, писани документи потврђују да се ради о врло старој породици Утоловић, али данас, нажалост, нема тога братства. Посљедњу генерацију је представљао Крсто, који је забиљежио цитирани епитаф. Из матичних књига парохијалне цркве Св. Варваре за село Сутвару, се види да је његов отац био Стеван, рођен 1807. а умро 1877. године. Супруга Стеванова је била Мариновић Марија, отац Стеванов Станко, а мајка Бујковић Јане из Дуба.¹⁴ За Станка нијесмо пронашли годину рођења, али смо његово име, као домаћина куће, пронашли на списку горњогрбљањских до-

¹³ Ленка Блехова Челебић, Жене средњовјековног Котора, ЦИД, Подгорица, 2002.

¹⁴ Матичне књиге парохија Сутвара, АСПЦК.

маћина који плаћају порез – кућарину, у доба француске владавине у нашим крајевима.¹⁵

Друга легенда о преносу главе Св. Трипуна, по наводима из књиге „Архивска истраживања Боке Которске“,¹⁶ је слична првој. По тој легенди Свечева глава је била негдје скривена дуго времена и Которани о томе нијесу ништа знали, све док је которски трговац Матија Бонасци није пронашао у Цариграду. У легенди се наводи како је поменути Матија, у свом упорном трагању за светом Трипуновом главом, једнога дана случајно срео неког грчког монаха, с којим је започео разговор о глави Св. Трипуна и о томе како је она једном била однесена од непријатеља. У тој причи трговац сазна да је монах био управо онај који је чувао свету главу и којему се блажени Трипун у сну често приказивао и опомињао га, да се не устручава предати његову главу неком који дође из Далмације. Одгодивши одговор за сјутрашњи дан, сљедеће ноћи монах је у сну био упозорен, да не одгађа предати свету главу ономе трговцу који је тражи. Трговац је нестрпљиво чекао одговор. А кад га је монах подсетио, испричао му је све што му се ноћу догодило и познајући вољу светог Мученика, обећао му је радо дати главу, с тим да и он од свог богатства припомогне његово сиромаштво. Јер ако се дозна што је учинио и ако буде приморан бјежати, да има макар толико код себе да се може прехранити и да може путовати. И заиста, побожни трговац од продање робе радо је дао монаху знатни износ новца. Примивши драгоцену главу, док не нађе брод и отплови, однесе је у самостан Св. Николе код једног монаха, свог пријатеља. Чувши затим да ће млетачки брод, који је био у луци, првим вјетром пловити, он се укрца, и са сретним теретом и повољним путовањем доплови до Солуна. Ту је оставио брод и унајмио коње, па се упутио са светом главом и својим стварима пут Драча. Тамо се није дуго задржао, па је једном лађом, у глухо доба ноћи отпутовао у Улцињ. Након тога пута трговац Матија Бонасци одлучује да свој пртљаг са свечевом главом остави извјесним монасима на чување, а затим је отпутовао у Котор да обавијести градску власт о свему што је урадио и да му дају пратњу од два човјека да заједно пођу у Улцињ и донесу свечеву главу. Одушевљен великим слављем градских власти и похвалама које је од њих добио, Матија се брзо повратио у Улцињ. Ту је остао два дана због узбурканог мора, па пошто се оно као по неком чуду умирило (италијански „bonaccia“ - морска тишина),¹⁷ брижни трговац, одузевши мона-

¹⁵ ИАК, ПОФ- I, 18, кућарина за 1808.

¹⁶ Иво Стјепчевић, нав. рад, стр. 41-44.

¹⁷ М. Деановић – Ј. Јернеј, Италијанско хрватски или српски рјечник, Школска књига, Загреб, 1989, стр. 120.

сима лађицу, отплови са она два човјека пут Котора. Дошавши у Котор оставио је свету главу до сјутра у цркви Св. Петра покрај града. „Сутрадан уз опће весеље дође свештенство и народ до споменуте цркве, узеше свету главу, за којом су дуго чезнули и пјевајући славе и похвале Богу по бискуповим рукама унесоше је у град и положише на главни олтар његовог храма. ... Желећи затим градске старјешине барем дјеломично накнадити Матији Бонасциу труд и трошкове, које је имао око откупа свете главе, дароваше му договорно с бискупом и свећенством, знатно поље, које је припадало цркви, ослободише га свих даћа и дозволише му гроб испод тријема катедралне цркве св. Трипуна, покрај главних врата. Све то потврдише јавним исправама за њега и његове наследнике“. И. Стјепчевић наводи и податак да су кости Бонасциа биле положене у зид покрај главних врата катедралне цркве с десне стране (нав. рад. стр. 44). Тако је била пренесена глава Св. Трипуна Мученика из предграђа цариградског у Котор, за вријеме владања краља Радослава и бискупа которског Блажа, 20. децембра 1227. године. Међутим, код Фарлатија сачувана исправа, којом бискуп Блаж додјељује Бонасци-у поље Св. Теодора, доноси неке друге чињенице и у преводу она гласи: „...Ја Блаж, иако недостојни которски бискуп, заједно са свим которским свећенством и споменутом опћиним, у доба краља Радослава, издајем Матији Бовали овај бреве, ради добре услуге, коју је учинио нашој цркви и нашем граду тим, што нам је донио главу Пресветога нашег Покровитеља Трипуна. Стога му од свега срца, према нашој могућности, подијељујемо дар и дајемо поље св. Теодора, да га посједује Божјим и нашим благословом, и да може од њега чинити, што хоће. Подијељујемо му такођер, да он, његови синови и сви баштеници, који ће се од Матије родити, буду за вазда ослобођени од свих опћинских даћа, већих и мањих. ...Овај дар који му дајемо нека се нитко не усуди узети за било какви дуг. Извршено год. 1227. мјесеца октобра.“ Овдје је, дакле, Матијино презиме Бовали, а мјесец додјеле дара је октобар.¹⁸

То су, дакле, те двије интересантне легенде о славном доносиоцу главе Св. Трипуна из Цариграда, давне 1227. године. Оне садрже доста сличних, готово идентичних података (име доносиоца и занимање, година доношења, заслуге за учињени подвиг), као и одређене специфичности (Утоловић сања о налажењу свечеве главе, а Бонасци случајно сријеће грчког монаха који чува свечеву главу; поред осталих презимена которског трговца Матије, најчешће се помиње 'Бонасци').

По другој легенди главни јунак носи презиме Бонасци, али у изворима није увијек тако, већ се јављају и облици: Бонаси, Бовали и Бо-

¹⁸ И. Стјепчевић, н. д., стр. 43.

нади,¹⁹ што ствара извјесну сумњу. Исто тако, врло је несигурно када је црква додијелила поље Св. Теодора Матији Бонасци-у, јер се у коришћеној литератури наводи да је свечева глава донесена из Цариграда у Котор 20. децембра 1227. године, а наведени поклон му се додјељује „године 1227. мјесеца октобра.“²⁰ Још већу пометњу о поклоњеној земљи у пољу св. Теодора ствара констатација из које се види да 23. августа 1217. године „*Матија Бовалић дарује цркви св. Трифуна земљу своју код св. Теодора*“. (У оригиналном тексту стоји – MATTHAEO DE BOVALI).²¹ Неизвјесно је, чак, да ли је црква Св. Теодора постојала у средњем вијеку.²²

На крају, када се све пажљиво сагледа, може се констатовати да за обје легенде постоје одређена факта на основу којих можемо претпостављати да су, ипак, нека зрнца истине, која свједоче о том давном догађају. Уосталом, легенде су значајне за свако мјесто и треба их памтити и преносити на потомство, јер народна изрека каже: „Које мјесто нема своје легенде нема ни праве историје“.

¹⁹ Исто, стр. 43, 93; Ленка Блехова Челебић, Хришћанство у Боки 1200-1500, Подгорица, 2006., стр. 42.

²⁰ Иво Стјепчевић, Гласник Народног Универзитета Боке Которске, год. IV, бр. 1-3, 1937, Котор, Глава св. Трипуна, стр. 30

²¹ Т. Смичиклас, Codex diplomaticus III, Загреб, 1905., 163-164.

²² Ленка Блехова Челебић, Хришћанство у Боки 1200-1500, Подгорица, 2006., стр. 42.

Ljubo Mačić

MATIJA UTOLOVIĆ OF GRBALJ, BEARER OF ST. TRIPUN'S HEAD TO KOTOR

Summary

St. Tripun (lat. Tryphon) was born in Kampsada, a small town near Apamea, in the first half of the 3rd century. As a young man at the age of 18 he died as a martyr during the reign of emperor Decius. According to a remaining legend his relics were transferred from Constantinople to Kotor in 809.

According to some authors the Saint's head was brought with the body, and then taken away by the Bulgarian emperor Samuilo, and then returned in 1227, while according to some other authors it was for the first time brought in 1227. The remaining legends about the meritorious Christian, the bearer of the Saint's head, are very similar, and by this paper attention is drawn to certain obvious material evidence, which makes the legend kept in the memory of the people of Grbalj look more trustworthy. First of all, the family Utolović of Sutvara belongs to the group of the oldest families in Grbalj, of which there are written documents from the beginning of 14th century. The house of Krsto Utolović, the last male heir of Matija Utolović is preserved, as well as the popular tradition among elderly people of Grbalj that Matija was the bearer of St. Tripun's head to Kotor. As acknowledgement for those merits the Utolović's have always taken part in procession carrying St. Tripun's head, and when the last heirs died out the honour was transferred to their heir on female line, Stanko Vukšić and his offspring. Krsto Utolović left an inscription about bringing St. Tripun's head to Kotor on his tombstone, which supports the legend and keeps it from oblivion.